

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Гоженко Л. П., Сюткін С. І., Кувандиков Р. Д.

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Становлення демократичних засад української державності та розвиток громадянського суспільства вимагають високого рівня усвідомлення громадянами України своєї національної і територіальної ідентичності.

Питання регіональної ідентичності населення як ієрархічного рівня територіальної ідентичності не перше десятиліття хвилює географів України та світу. Його важливість для України різко зросла після подій 2014 року, внаслідок яких Україна втратила контроль над частиною своєї території. Одним із чинників цього було несприйняття певною частиною жителів Криму та Донбасу себе як українців. Тривожні тенденції простежуються і в деяких інших регіонах України, зокрема населених спільнотами національних меншин.

Дослідження цього питання в Україні, крім теоретичного змісту, має і практичне значення, адже дозволяє спрогнозувати розвиток подій і вжити своєчасні та систематичні заходи для збереження територіальної цілісності держави. Надзвичайно важливе це питання і у виховному процесі. Усвідомлення своєї регіональної ідентичності сприяє розвитку повноцінної, національно свідомої особистості, патріотично налаштованої до свого народу і Батьківщини [1, 6, 7].

Проблемою територіальної і регіональної ідентичності займаються такі науковці як Я. Олійник, О. Гнатюк, А. Мельничук, М. Растворова, Л. Нагорна [2-5]. Результати прикладних досліджень з використанням окремих методик висвітлені у працях Н. Замятіної, М. Крилова, А. Гриценко, Н. Шматко тощо.

Мета дослідження – систематизація теоретичних засад вивчення регіональної ідентичності у суспільній географії. Досягнення названої мети передбачає виконання таких завдань:

- з'ясування специфіки поняття регіональної ідентичності в контексті суспільної географії;
- опрацювання джерел, що містять інформацію про методи дослідження територіальної ідентичності;
- оцінка доцільності і ефективності використання конкретних методів у практиці суспільно-географічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Науковці позиціонують ідентичність як невід'ємну характеристику людини, що виявляється у визнанні своєї унікальності з одного боку, й відчутті приналежності до певної спільноти з

іншого [3, 4, 6]. Людині притаманний широкий спектр ідентичностей, але в рамках даної статті йдеться про регіональну ідентичність як ієрархічний рівень територіальної.

Територіальна ідентичність являє собою комплекс індивідуальних і колективних уявлень, які визначають приналежність та особливий зв'язок населення з певною територією та/або відповідною територіальною спільнотою. Територіальна ідентичність має відповідні ієрархічні рівні:

I. Локальний макрорівень – активне безпосереднє первинне сприйняття і рефлексія території, формування укоріненості та місцевого патріотизму.

1. *Внутрілокальна (інтралокальна) ідентичність* – виникає всередині поселення на рівні будинку, вулиці, мікрорайону.

2. *Локальна ідентичність* – формується на рівні поселення.

II. Регіональний макрорівень – розширення поняття малої батьківщини та співставлення її з певною частиною оточуючого географічного простору.

3. *Субрегіональна ідентичність* – пов'язана з низовим територіальним утворенням навколо поселення (сільська рада, старостат, район).

4. *Регіональна ідентичність* – виникає на основі крупніших адміністративно-територіальних одиниць (Сумщина, Чернігівщина).

5. *Субетнічна ідентичність* – виникає в межах історико-географічних регіонів, де протягом тривалого часу формувалися етнографічні групи населення (Слобожанщина, Наддніпрянщина, Поділля).

III. Національний макрорівень.

6. *Національна та етнічна ідентичність*. Тут можливе співвіднесення не лише з певною територією, чи її населенням, але і з етносом як соціокультурною спільнотою.

IV. Наднаціональний макрорівень.

7. *Цивілізаційна ідентичність* – виникає як ідентифікація з певним цивілізаційним макрорегіоном світу (Захід, Схід тощо).

8. *Глобальна ідентичність* – асоціативні зв'язки між індивідом і світом в цілому [5].

Таким чином, *регіональну ідентичність* можна визначити як усвідомлення індивідом своєї приналежності до певного адміністративно-територіального чи історико-географічного регіону.

Загальновідомо, що регіоналізація всіх сторін суспільного життя якраз і є наслідком природно-кліматичної, етнокультурної та політико-адміністративної багатоманітності, вона неначебто «протистоїть» такій формі самоорганізації сучасного світу як глобалізація. Зазвичай глобалізацію визначають як об'єктивний процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. Наслідком цього процесу стає поступове перетворення

людства на єдину структурно-функціональну систему, організовану за універсальними принципами [6, 7 та ін.]. Сьогодні процес глобалізації охоплює практично всі сторони життєдіяльності людей від матеріально-господарської діяльності аж до інформаційної, мистецької та релігійної сфер. Завдяки глобалізації долається просторово-часова ізольованість регіонів, народів, культур. У переважної більшості населення планети (особливо мешканців надвеликих міст) формується схожий стиль поведінки і життя.

Глобалізація, з одного боку, стирає грані між регіонами, а з іншого, відбувається підсилення регіональних відмінностей як форма протесту чи спроба зберегти свою самобутність. Ступінь регіональної ідентичності значною мірою впливає на процеси глобалізації в тому чи іншому регіоні.

Дійсно, сучасні глобалізаційні процеси характеризуються різноманітністю форм та напрямів прояву і взаємодії. Поруч із *діалоговими* (рівноправними) стосунками між культурами, певне поширення мають *толерантні* (симбіозні) форми, а також *агресивні* форми нав'язування своїх цінностей іншим.

Паралельно з глобалізацією в світі поширюється й антиглобалістський рух, як протест проти знищення традиційних самобутніх основ національних культур та запровадження чужих духовних цінностей і стандартів поведінки. Цікаво, що у західному світі антиглобалізм найчастіше має гуманістичний або екологічний підтекст, а в країнах «третього світу» проявляється в агресивних і деструктивних діях, аж до крайньої форми такого міжцивілізаційного протистояння у вигляді тероризму [7].

Саме на рівні етнічних або регіональних спільнот (соціумів) сьогодні формуються ресурси для спротиву чужорідним цінностям. Ці спільноти стають ареною боротьби між культурною (економічною, політичною) універсальністю з одного боку та самобутністю, індивідуальністю, оригінальністю – з іншого. У цьому протистоянні кожна сторона має свої переваги і свої недоліки. Так, універсальна культура, яка приходить в національний або регіональний простір разом з модернізацією, новими виробничими технологіями, зручними послугами, зовсім не претендує на проникнення у глибокі пласти буття різних етнічних або територіальних груп населення. Універсальна глобальна культура створює навколо людини атмосферу технічної зручності для задоволення матеріальних потреб, але вона не здатна вирішувати екзистенціальні та сакральні людські проблеми (сенс життя, ієрархія моральних цінностей тощо).

У свою чергу, національна або регіональна культура не можуть запропонувати людині бажаного обсягу інформації та життєвих зручностей для задоволення статусних забаганок. Вони частіше орієнтують особистість на важку працю, альтруїзм та аскетизм. Натомість вони пропонують кожному представнику нового покоління відшліфовані століттями зразки поведінки.

Перевага останніх полягає в тому, що вони придатні для використання саме цією конкретною спільнотою на даній території.

Разом з тим, національна та регіональна ідентичність не можуть змінюватися так швидко й радикально, як того вимагає динамічний сучасний світ. Більше того, саме в подібній стрімкій динаміці традиціоналісти-антиглобалісти вбачають загрози й ризики для самого існування таких регіональних спільнот.

Оскільки регіональна ідентичність є рівнем територіальної ідентичності, то до її вивчення доцільно застосовувати ті ж підходи, що і до вивчення територіальної ідентичності.

Територіальна ідентичність населення впливає на соціальне, культурне, економічне життя регіону, що знаходить своє відображення у соціальних процесах і явищах, а також об'єктах і явищах матеріальної культури. Аналізуючи ці прояви, можна зробити певні висновки про регіональну ідентичність як конкретної людини, так і груп людей. О. Гнатюк і Я. Олійник [4, 5] виділяють такі основні групи методичних підходів до дослідження територіальної ідентичності населення:

I група – дослідження територіальної ідентичності як елемента духовної культури;

II група – дослідження маркерів територіальної ідентичності, а саме артефактів та соціофактів, що вказують на просторову структуру територіальної ідентичності населення та її зміст на конкретній території;

III група – аналіз історико-географічних передумов формування даної територіальної ідентичності.

Зазначені автори також виділяють картографічний метод як традиційний для географії та найзручніший для відображення отриманих результатів.

I група включає в себе два основні методи досліджень: *соціолого-географічний* і *аналіз змісту інформаційних потоків*.

Соціолого-географічний метод передбачає отримання дослідником інформації безпосередньо від жителів досліджуваного регіону за допомогою анкетування, опитування, інтерв'ю, бесіди тощо.

Анкети та опитувальники стандартно містять блоки запитань відповідно до компонентної структури територіальної ідентичності і можуть варіювати залежно від ситуації, мети дослідження, специфіки регіону тощо. До анкет бажано вміщувати більше відкритих запитань, які б повніше розкривали точку зору респондента. Цей метод має ряд переваг і недоліків. До переваг можна віднести простоту ідей, достовірність результатів, можливість виявляти і картографувати широку палітру показників територіальної ідентичності населення. Недоліком є великі затрати часу і ресурсів, оскільки цей метод

передбачає виїзд групи у польові умови, формування репрезентативної соціологічної вибірки, витрати на друк анкет тощо.

При масових дослідженнях найбільш зручним і ефективним є письмове анкетування, при експертних дослідженнях – усне опитування чи бесіда.

Аналіз змісту інформаційних потоків передбачає роботу з місцевими засобами масової інформації, публічними висловлюваннями жителів території, зокрема авторитетних її представників, коментарями користувачів соціальних мереж. Перевагою цього методу є виявлення ставлення населення до широкого спектру проблем, недолік – відсутність прямого контакту з носіями інформації, наявність фейкових аккаунтів, вірогідність замовних матеріалів та інформаційних вкидів.

Серед маркерів територіальної ідентичності (II група) виділяються 2 групи:

- особливості архітектури, мови, звичаїв, традиційних професій і ремесел, рис характеру населення, релігійних переконань, фольклору, планувальної структури поселень, макротопоніміки, характерної для даної місцевості;
- сучасні динамічні прояви територіальної ідентичності.

Перша група маркерів є відносно стабільною ознакою, що відрізняє один регіон від іншого, але не завжди є актуальною в сучасному динамічному світі і в умовах глобалізації, тому більше залишається свідком минулих епох. Роль цих маркерів для регіональної ідентичності населення цього регіону може бути виявлена при анкетуванні.

До сучасних проявів регіональної ідентичності можна віднести мезо- і мікротопоніміку, назви приватних підприємств, місцевих ЗМІ, регіональні бренди, пам'ятні знаки на честь відомих місцевих особистостей чи подій, просторову поведінку населення, рух товарів і послуг, зокрема недержавних, географію проживання вболівальників місцевих спортивних команд, електоральну поведінку населення тощо.

Перевагою цієї групи методів є отримання більш повної об'єктивної картини регіональної ідентичності, недоліком – затрати часу і ресурсів, пов'язані з виїздом в регіон чи населений пункт.

Вивчення маркерів територіальної ідентичності можна використовувати як самостійний метод дослідження певного компонента територіальної ідентичності, як попередню процедуру перед застосуванням соціогеографічного методу, а також в комплексі з ним для уточнення і доповнення результатів.

Аналіз історико-географічних передумов формування територіальної ідентичності охоплює дослідження історико-географічних умов розвитку просторової ідентичності в межах визначеної території і дослідження розвитку власне територіальної ідентичності в минулому на історико-географічних зрізах [3]. В першому випадку вивчається середовище формування

територіальної ідентичності, в другому – розвиток самої ідентичності (відповідь на питання «де?» і «як?»).

Загалом проведення дослідження територіальної ідентичності населення певного регіону включає такі етапи [4]:

- аналіз чинників розвитку територіальної ідентичності регіону;
- дослідження територіальної ідентичності населення регіону за допомогою вказаних вище методів;
- математико-статистичний аналіз отриманих даних;
- якісна інтерпретація результатів, отриманих під час математико-статистичного аналізу;
- аналіз впливу територіальної ідентичності населення на розвиток регіону;
- формулювання рекомендацій зацікавленим сторонам щодо врахування регіональної ідентичності населення у своїй діяльності.

Висновки. Не слід протиставляти один одному різні ієрархічні рівні територіальної ідентичності. Дослідження регіональної ідентичності потрібно проводити комплексно. Врахування регіональної ідентичності сьогодні стало важливою складовою «гібридних воєн» за контроль над географічним простором.

Найкращі результати забезпечує обґрунтоване поєднання методів залежно від мети дослідника і специфіки досліджуваної території. Найбільш актуальним буде поєднання соціолого-географічного методу, аналізу змісту інформаційних потоків і дослідження сучасних проявів територіальної ідентичності регіону, оскільки ці методи забезпечать результати в динаміці і перспективі. Це дасть змогу сформулювати рекомендації для подальшої діяльності всіх зацікавлених сторін з урахуванням специфіки регіональної ідентичності. Результати третьої групи методів можуть бути застарілими в сучасних умовах, проте, безперечно, цінними для встановлення причин тих чи інших соціальних явищ і процесів.

Рациональною формою оформлення результатів буде створення графіків, діаграм, картосхем.

Список використаних джерел:

1. Корнус А.О., Корнус О.Г., Сюткін С.І., Данильченко О.С. Навчальна практика з географічних дисциплін : навч.-метод. посібник. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2018. 100 с.
2. Мельничук А.Л., Гнатюк О.М., Растворова М.О. Порівняльний аналіз регіональної ідентичності міст Запоріжжя, Вінниці та Києва // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Херсон, 2011. С. 212-222.
3. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 405 с.
4. Олійник Я.Б., Гнатюк О.М. Методичні підходи до дослідження територіальної ідентичності населення // *Український географічний журнал*. 2013. №3. С. 34-39.

5. Олійник Я.Б., Гнатюк О.М. Територіальна ідентичність населення Подільського регіону : монографія. К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. 223 с.
6. Сюткін С.І. Географія населення : навч. посібник. Суми: ВПП «Фабрика друку», 2015. 128 с.
7. Сюткін С.І. Політична географія : навчальний посібник. Суми: ВПП «Фабрика друку», 2017. 120 с.

ЕКОЛОГІЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ ШОСТКИНСЬКОГО РАЙОНУ

Чайка Д. О., Козелковська А. А., Нешатаєв Б. М.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Україна має значний земельно-ресурсний потенціал. Станом на 1 січня 2017 р. земельний фонд України становить 60,3 млн. гектарів, або близько 6% території Європи. Сільськогосподарські угіддя становлять близько 19% загальноєвропейських, у тому числі рілля – близько 27%. Показник площі сільськогосподарських угідь у розрахунку на одну особу є найвищим серед європейських країн і становить 0,9 гектара, у тому числі 0,7 гектара ріллі (середній показник європейських країн – 0,44 і 0,25 гектара відповідно). У цілому площа сільськогосподарських земель становить 42,7 млн. гектарів, або 70% площі усієї території країни, а площа ріллі – 32,5 млн. гектарів, або 78,4% усіх сільськогосподарських угідь [3]. Але земельний фонд території України зазнає надмірного антропогенного впливу, який виражається в перевищенні допустимих показників його сільськогосподарської освоєності та незбалансованості структури земельних угідь. Серед земель найбільшу територію займають землі сільськогосподарського призначення. Порушення екологічно-допустимих співвідношень площ ріллі, природних кормових і лісових угідь негативно відбивається на стійкості агроландшафтів [1].

Надмірна розораність угідь та майже цілковите припинення виконання комплексу робіт із захисту ґрунтів призводять до розвитку ерозійних і деградаційно-руйнівних процесів. Порушено оптимальне, екологічно обґрунтоване співвідношення земельних угідь (природних та антропогенних), що негативно впливає на довкілля в цілому. Таке використання земельних ресурсів не відповідає вимогам раціонального природокористування і може мати катастрофічні наслідки для продовольчої безпеки країни [2].

Виходячи з вищеназваного, питання екологічної стабільності земельних ресурсів, вивчення їх сучасної екологічності, збалансованого функціонування, набуває актуальності на усіх рівнях, у т.ч. і на локальному (на рівні адміністративно-територіальних одиниць). Це і зумовило мету даної статті, яка